

Aleksandra Głowacka

(Uniwersytet Wrocławski)

Wina osoby prawnej. Koncepcja winy anonimowej

ABSTRACT

Legal person's guilt. Conception of anonymous guilt

The Author of the article conducts an analysis of the concept of anonymous guilt in Polish civil law and discusses the issue of liability of legal person. The paper concerns regime created by the article 416 of Polish Civil Code. This study includes the problem of legal person organ's theory, bases and conditions of liability of legal person. Herein a special attention has been devoted to opinions of doctrine and judicature on the problem of anonymous guilt and relation between articles 416 and 429 of Polish Civil Code.

Słowa kluczowe: wina osoby prawnej, wina anonimowa, teoria organów

Art. 416 Kodeksu cywilnego¹ traktuje o obowiązku osoby prawnej w zakresie naprawienia szkody „wyrządzonej z winy jej organu”. W konsekwencji, przepis ten należy odczytywać wraz z art. 1 oraz 38 ustawy – stosunki prawne łączą bowiem osoby fizyczne oraz osoby prawne (jak również podmioty określone w art. 33 [1]), a osoby prawne działają przez swoje organy. Nie ulega wątpliwości, że wyrządzenie szkody, o którym statuuje art. 416 Kodeksu cywilnego, musi nastąpić przez zachowanie człowieka – to znaczy, jak wskazuje się w piśmiennictwie, stan lub zmianę układu jego ciała, nie przez

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93.

samo przeżycie psychiczne, niezwiązane z zachowaniami zewnętrznymi². Czynem ludzkim, uzasadniającym odpowiedzialność na podstawie analizowanej normy, może być zarówno działanie, jak i zaniechanie³. W przypadku organu osoby prawnej, rozumie się przez niego część składową konstrukcji osoby prawnej, obejmującą pewien zakres kompetencji, z mocy których określone ludzie mogą działać ze skutkiem dla osoby prawnej, zaś w uproszczonym znaczeniu – piastuna organu, czyli osobę fizyczną bądź osoby fizyczne, uprawnione do występowania w charakterze osoby prawnej⁴. W tym miejscu wyraźnie zaznaczyć należy, że kompetencje organu, nawet przy założeniu konfiguracji, w której w jego skład wchodzi inna osoba prawna, wykonuje zawsze osoba fizyczna, określona przez treść przepisów determinujących strukturę osoby prawnej, albo przez tę osobę prawną umocowana. Z uwagi na wszystko powyższe, jak również mając na względzie fakt, że odpowiedzialność kreowana przez art. 416 Kodeksu cywilnego ukształtowana została jako odpowiedzialność za czyn własny na zasadzie winy - o czym będzie mowa poniżej – rodzić musi się pytanie o możliwość przypisania winy osobie prawnej, stanowiącej przecież twór niematerialny, organizację ludzką. Właśnie na gruncie tej materii funkcjonalne uzasadnienie znajduje użyteczna koncepcja winy anonimowej, polegająca na ustaleniu zawinionego sprawstwa jakiejś niezindywidualizowanej osoby spośród danej grupy.⁵

1. Odpowiedzialność osoby prawnej za czyn własny

Klasycznym wyrazem dotychczasowego podejścia nacechowanego dążeniem do zrównania zasad odpowiedzialności osób prawnych i fizycznych, była konstrukcja oparta na teorii organu osoby prawnej. Przedstawiciele nauki – między innymi M. Safjan – wskazują, że tendencja współczesnego prawa cywilnego do tego, aby „lokować” odpowiedzialność za szkodę przede wszystkim po stronie podmiotów zdolnych do kompensacji przemawia również za rozbudowaniem, a w istocie nawet za zaostrzeniem odpowiedzialności osób prawnych, które najczęściej zapewniają większą gwarancję kompensacji niż osoby fizyczne⁶. Ponadto, przyjęte zasady rządzące przypisywaniem

² Z. Ziemiński, *Analiza pojęcia czynu*, Warszawa 1972, s. 30 i n.

³ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*, Tom 6., *Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 2., A. Olejniczak (red.), Warszawa 2014, s. 389.

⁴ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 391.

⁵ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej za winę własną i cudzą*, „*Studia Cywilistyczne*”, t. XVI, 1970, s. 550.

⁶ M. Safjan, *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych. Stan obecny i kilka uwag de lege ferenda*, „*Studia Iuridica*” 1994, nr 21, s. 187.

odpowiedzialności osobom prawnym, mogą sprzyjać wyrównaniu słabszej pozycji poszkodowanego i osoby prawnej, z której działalnością wiąże się szkoda⁷. Podobne zapatrywanie wyraziła J. Dąbrowa, konstatując, że wyposażenie osoby prawnej w zdolność do ponoszenia odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną jej „własnym” działaniem umożliwia bardziej skuteczne sięgnięcie do majątku samej osoby prawnej dla wynagrodzenia szkód pozostających w określonym związku z jej funkcjonowaniem⁸.

Fikcja osoby prawnej, kreowana przez art. 416 Kodeksu cywilnego, a konstruowana na podstawie oceny zachowań osób wchodzących w skład jej organu, umożliwia przypisanie osobie prawnej odpowiedzialności za zawiniony czyn własny - przy czym, jak zauważa M. Safjan, stanowi to wyłącznie konwencję normatywną, za którą kryje się w istocie formuła odpowiedzialności za czyny sprawcze innych podmiotów⁹. Przyjęcie takiego rozwiązania, zdaniem autora, przy jednoczesnym utrzymaniu w stosunku do osób prawnych ogólnych reguł konstrukcji odpowiedzialności za czyn cudzy prowadzi do tego, że o charakterze odpowiedzialności osoby prawnej – jako odpowiedzialności bądź za czyn własny, bądź za czyn cudzy – decydować będzie rodzaj relacji wiążących sprawcę szkody z osobą prawną. Również judykatura, uwzględniając potrzeby praktyki, ewoluowała w kierunku obiektywizacji odpowiedzialności osoby prawnej, poszukując dla niej uzasadnienia w elementach szeroko rozumianej bezprawności, nie zaś winy w ujęciu podmiotowym po stronie bezpośredniego sprawcy szkody. M. Safjan w kontekście analizy art. 416 Kodeksu cywilnego wskazuje, że przyjęta w nim koncepcja nie miała nigdy większego zastosowania w praktyce, o czym świadczy stosunkowo niewielka liczba orzeczeń wydanych na podstawie tej regulacji, a same sądy jako podstawę odpowiedzialności osoby prawnej za czyn własny niejednokrotnie powoływały art. 415, z pominięciem konstrukcji winy organu osoby prawnej, sprowadzając w zasadzie tym sposobem „winę” osoby prawnej do bezprawności zachowań, związanych z wykonywaniem należących do niej zadań¹⁰. Konstrukcja odpowiedzialności, oparta na winie anonimowej (której idea zostanie wyjaśniona w dalszej części pracy), oznaczać musi, w świetle poglądu cytowanego Autora, przyjęcie trzech założeń:

- 1) odejście od przesłanki winy w jej znaczeniu subiektywnym (podmiotowym),
- 2) uznanie, że określone zachowanie sprawcze angażuje odpowiedzialność osoby prawnej o ile tylko wiąże się ono z działalnością osób, którymi osoba prawna posługuje się przy

⁷ M. Safjan, *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych...*, s. 187.

⁸ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 9.

⁹ M. Safjan, *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych...*, s. 188.

¹⁰ M. Safjan, *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych...*, ss. 193 - 194.

wykonywaniu swoich zadań (bez względu na to, czy mowa o organie, pełnomocniku, pracowniku, podwładnym, czy osobie, której powierzono wykonanie czynności),

3) poszukiwanie związku przyczynowego pomiędzy szkodą a działalnością osoby prawnej, jako pewnej wyodrębnionej, samodzielnej struktury organizacyjnej¹¹.

Tendencja nauki i praktyki do obiektywizowania odpowiedzialności osób prawnych i poprzestawania na ustalaniu bezprawności czynu i rezygnowania ze stawiania zindywidualizowanych zarzutów członkom organów osób prawnych jest wyraźna, chociaż niewątpliwie wykracza to poza literalne ramy brzmienia art. 416. Na uwagę zasługuje rozwiązanie przyjęte w *Draft Common Frame of Reference*, który w materii odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez przedstawiciela osoby prawnej nakazuje odpowiednio stosować przepis o odpowiedzialności zatrudniającego za szkodę wyrządzoną i jest to odpowiedzialność niezależna od umyślności lub niedbalstwa (art. VI.-3:201 ust. 2).

Zaakcentować jednak już w tym miejscu należy, że wina organu osoby prawnej przybrać może charakter winy w wyborze, uzasadniającej przypisanie jej odpowiedzialności na zasadzie art. 429 Kodeksu cywilnego¹². Niezależnie od odpowiedzialności osoby prawnej, równoległą odpowiedzialność ponoszą, na podstawie art. 415 (z zastrzeżeniem odstępstwa wynikającego z art. 120 Kodeksu pracy), osoby fizyczne wchodzące w skład organu osoby prawnej które działały w sposób zawiniony. Odpowiedzialność tych podmiotów przybierze kształt odpowiedzialności solidarnej¹³.

Dyskursem prawniczym objęto problem zastosowania art. 416 do odpowiedzialności jednostek organizacyjnych, nieposiadających osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną – „ułamnych” osób prawnych w rozumieniu art. 33 [1] Kodeksu cywilnego. Wydaje się, że uzasadnione jest stanowisko, zgodnie z którym art. 33 [1] § 1 umożliwia stosowanie art. 416 do wskazanych jednostek, z zastrzeżeniem pewnych modyfikacji, sankcjonowanych sformułowaniem użytym przez ustawodawcę w przepisie, a mianowicie stosowaniem „odpowiednim”. Sposób działania poszczególnych ułamnych osób prawnych w obrocie jest bowiem zróżnicowany¹⁴.

Symetryczne powiązanie z działaniem organów osoby prawnej jej zdolności deliktowej, wprowadzone w sposób wyraźny w polskiej ustawie, jest konstrukcją

¹¹ M. Safjan, *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych...*, s. 194.

¹² Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1 – 449* [10], K. Pietrzykowski (red.), s. 1357; B. Lackoroński [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz, Tom II, Zobowiązania*, K. Osajda (red.), Warszawa 2013, s. 442.

¹³ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz...*, s. 1357.

¹⁴ B. Lackoroński [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz...*, ss. 442 – 443.

atrakcyjną ze względów systematyczno - teoretycznych¹⁵. Wyposażenie osoby prawnej w zdolność do ponoszenia odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną jej „własnym” działaniem umożliwia najbardziej skuteczne sięgnięcie do majątku samej osoby prawnej dla wynagrodzenia szkód pozostających w określonym związku z jej funkcjonowaniem. W braku uznania w tym zakresie zdolności deliktowej osoby prawnej osoby poszkodowane jej działalnością nie uzyskiwałyby w wielu przypadkach żadnych podstaw do wysuwania roszczeń odszkodowawczych przeciwko osobie prawnej, co z wielu względów nie byłoby słuszne¹⁶.

2. Art. 416 Kodeksu cywilnego – przesłanki odpowiedzialności

Zgodnie z przytoczonym już we wstępie art. 416 Kodeksu cywilnego, osoba prawna jest obowiązana do naprawienia szkody wyrządzonej z winy jej organu – a przepis ten stanowi *novum* w regulacji Kodeksu cywilnego, którego źródłem jest ugruntowane w okresie przedkodyfikacyjnym stanowisko doktryny i orzecznictwa¹⁷. J. Dąbrowa dokonała bezpośredniego przełożenia wspomnianej teorii na dziedzinę odpowiedzialności deliktowej¹⁸. Stosownie do art. 38 Kodeksu cywilnego, jak już wskazano, osoba prawna działa przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i opartym na niej statucie – działania podejmowane przez osoby fizyczne, pełniące funkcje organów osoby prawnej, są traktowane jak działania samej osoby prawnej. Każdorazowo więc, zachowanie osoby fizycznej, realizującej kompetencje organu, jest działaniem osoby prawnej – jeżeli ponadto zostaną spełnione następujące warunki: osoba ta musi być powołana jako piastun organu, podejmować swoje zachowanie, występując w charakterze organu oraz nie przekraczać kompetencji organu (ostatni aspekt dotyczy działań będących czynnościami prawnymi)¹⁹. J. Dąbrowa podkreśla: „osoba prawna w ogóle może działać jedynie przez swoje organy (...). Logiczną zaś i naturalną do pewnego stopnia konsekwencją takiego ogólnego stanowiska organu względem osoby prawnej jest, że jego działanie także w sferze czynów

¹⁵ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 9.

¹⁶ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 9.

¹⁷ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz*..., s. 1356.

¹⁸ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 10. Zdaniem Autorki, przy uzależnieniu odpowiedzialności osoby prawnej za szkodę wyrządzoną własnym działaniem od stwierdzenia przesłanek powstania tej odpowiedzialności właśnie po stronie jej organu miano na uwadze, jak można przypuszczać, dwie okoliczności. Jedną z nich jest przekonanie, że takie rozwiązanie ustawowe spowoduje istotne ułatwienie dla ustalenia poszczególnych przesłanek powstania odpowiedzialności odszkodowawczej mającej obciążyć osobę prawną, a drugą – prawdopodobnie względem na to, by przy zasadniczym uznaniu celowości społecznej obciążenia osoby prawnej tą odpowiedzialnością, nie rozszerzyć jednak nadmiernie możliwości jej powstania, ograniczając je do działania osób zajmujących najbardziej eksponowane pozycje w strukturze organizacyjnej osoby prawnej.

¹⁹ Z. Masłowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, J. Ignatowicz (red.), Warszawa 1972, s. 986.

niedozwolonych poczytywane jest za działanie samej osoby prawnej, a zawinione delikty organy obciążają osobę prawną jako jej własne; art. 416 k.c. jest systematycznie zharmonizowany z art. 38 k.c.”²⁰. Rzeczywiście, przy założeniu wymienionych przesłanek, możemy mówić o czynie osoby prawnej, rodzącym odpowiedzialność odszkodowawczą, jednak w okolicznościach konkretnego przypadku nie jest wykluczona również osobista odpowiedzialność piastuna organu za tożsamą szkodę²¹. Z. Banaszczyk szczegółowo ujmuje katalog czterech przesłanek, koniecznych dla bytu odpowiedzialności osoby prawnej po myśli art. 416 Kodeksu cywilnego:

- 1) szkoda musi być wyrządzona przez organ przewidziany w statucie osoby prawnej lub przepisach regulujących jej ustrój, przy czym organ ten musi być powołany w sposób tamże określony,
- 2) wyrządzająca szkodę czynność prawna musi mieścić się w granicach jego uprawnień wynikających z realizacji przypisanych mu funkcji,
- 3) pomiędzy czynnością organu osoby prawnej a szkodą musi istnieć normalny związek przyczynowy, oraz
- 4) wyrządzająca szkodę czynność organu musi nosić znamiona winy²².

Warto poświęcić kilka słów samemu problemowi działań osoby prawnej – podstawową grupę czynów organów osoby prawnej, które będą poczytane za jej własny czyn niedozwolony, stanowić będą decyzje organów podjęte w wykonaniu funkcji statutowych, nawet, jeśli bezpośrednimi przyczynami szkody będą czynności innych osób (pracowników realizujących te decyzje). Decyzje mogą przybrać postać czynności prawnych *sensu stricto*, bądź też czynności – uchwał – o charakterze organizacyjnym²³. Z. Banaszczyk zauważa, że nie sposób wykluczyć, że za czyn niedozwolony osoby prawnej będą uznawane także czynności czysto faktyczne, realizowane przez jej organ²⁴.

Możliwe jest zatem przypisanie czynu wyrządzającego szkodę osobie prawnej, kiedy został on popełniony przez osobę fizyczną, powołaną jako piastun organu osoby prawnej, występującą w tym charakterze i w granicach kompetencji organu²⁵. Ukształtowanie takiej odpowiedzialności, będącej przecież odpowiedzialnością za czyn własny na zasadzie winy, rodzi zasygnalizowane we wstępie pytania o możliwość przypisania winy osobie prawnej, stanowiącej organizację ludzką, twór niematerialny. Zdolność do ponoszenia winy jest

²⁰ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 7.

²¹ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 392.

²² Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz*..., s. 1356.

²³ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz* ..., s. 1356.

²⁴ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz* ..., s. 1356.

²⁵ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 438 i n.

wszak przymiotem osób fizycznych. Przejawia się ona na płaszczyźnie ocen, ponieważ wola osób fizycznych, pełniących funkcję organu osoby prawnej, jest uważana za wolę osoby prawnej, a ich działanie jest działaniem tejże osoby. W związku z tym, negatywna ocena ich decyzji i postępowania, będąca podstawą przypisania winy, może być odnoszona bezpośrednio do osoby prawnej, w której strukturze występują. Cytowany przepis (art. 416) nie stanowi jedynej podstawy odpowiedzialności deliktowej osób prawnych – odrębnie unormowano bowiem odpowiedzialność Skarbu Państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego za czyny organów władzy publicznej (art. 417 Kodeksu cywilnego).

3. Wina organu osoby prawnej. Wina anonimowa

Odpowiedzialność osoby prawnej na podstawie art. 416 KC oparta została o zasadę winy organu. Wina stanowi ogólną zasadę odpowiedzialności deliktowej, jednak za szkodę odpowiadać może również podmiot, który nie ponosi winy, ale jego odpowiedzialność uzasadniona jest względami ryzyka lub słuszności²⁶.

Problem odpowiedzialności osoby prawnej za szkodę wyrządzoną w sposób zawiniony dlatego prawdopodobnie nie występuje tak wyraźnie, ponieważ z osobą prawną związany jest najczęściej pewien krąg osób fizycznych, mogących pozostawać wobec niej i nawzajem między sobą w różnych stosunkach, a ten stan rzeczy „stwarza praktyczną możliwość przesuwania w pewnych sytuacjach oceny winy samej osoby prawnej na określoną osobę fizyczną [...] W rezultacie stwierdzenie winy osoby fizycznej, pozostającej w odpowiednim powiązaniu z osobą prawną uzasadnia ostateczne obciążenie odpowiedzialnością za szkodę danej osoby prawnej”²⁷. J. Dąbrowa – której poglądy wielokrotnie cytowane obecnie przez przedstawicieli nauki prawa pozostają wciąż aktualne – wskazuje, że przesunięcie takie występuje przede wszystkim w sytuacji kreowanej przez art. 416 Kodeksu cywilnego, albowiem szkodę wyrządzoną z winy organu osoby prawnej uważa się za wyrządzoną przez samą osobę prawną, gdyż winę osoby organu osoby prawnej poczytuje się za winę samej osoby prawnej²⁸. Stanowisko takie wiąże się z teorią organów oraz traktowaniem woli osób fizycznych wchodzących w skład organu i ich działań zmierzających do urzeczywistnienia tej woli, działań w

²⁶ W. Dubis [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, wyd. 5., E. Gniewek (red.), P. Machnikowski (red.), Warszawa 2013, s. 718.

²⁷ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 7.

²⁸ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 7.

charakterze organu i w granicach jego kompetencji ustrojowych jako działań samej osoby prawnej.

Współcześnie dominująca tak zwana normatywna koncepcja winy co do zasady uznaje winę za ujemną ocenę całokształtu postępowania sprawcy, polegającą na możliwości uczynienia mu zarzutu na podstawie analizy jego stanu psychicznego i istniejącej normy²⁹. W świetle poglądu promowanego przez Z. Radwańskiego, przez winę należy rozumieć naganną decyzję człowieka odnoszącą się do podjętego przez niego bezprawnego czynu, przy czym powinniśmy brać pod uwagę nie tylko sferę przeżyć psychicznych działającego podmiotu, ale stawiany mu zarzut ma polegać na tym, że jego decyzja była naganna w istniejącej konkretnie sytuacji³⁰. Sprawca ponosi więc winę, kiedy jego czyn jest ujemnie oceniany przez społeczność (większość ludzi, przekonanie powszechne). Przedmiotem zarzutu stawianego sprawcy jest obiektywna nieprawidłowość jego postępowania - bezprawność³¹. Wina organu polega na możliwości przypisania winy osobie fizycznej występującej w charakterze organu osoby prawnej. Wyrządzenie szkody przez samodzielne, nieprawidłowe zachowanie jednej osoby, albo chociażby jednego z członków organów, nie budzi na ogół wątpliwości – wówczas winę takiego organu będzie można ocenić i ustalić według normalnych kryteriów stosowanych dla ustalenia winy osoby fizycznej³². Jednak sprawa przybiera bardziej skomplikowany wymiar, kiedy zachowanie sprawcze miało postać współdziałania wielu członków organu, spośród których nie wszyscy zawinili, albo też współdziałania dwóch lub więcej organów osoby prawnej. Nie sposób bowiem oceniać winę takiego zbiorowego ciała, niezależnie od tego, czy bardziej lub mniej licznego, według kryteriów indywidualnej przypisalności³³. Pojawia się wówczas zasadnicza kwestia, czy możliwość postawienia zarzutu tylko niektórym członkom organu przesądza o winie osoby prawnej. A. Śmieja wyraził opinie, że jeżeli w dokonywaniu czynu wyrządzającego szkodę uczestniczy więcej niż jeden organ, na przykład wówczas, kiedy decyzja organu zarządzającego została zaaprobowana przez organ nadzorczy lub stanowiący, to wina choćby jednego z tych organów jest winą osoby prawnej. Jeżeli zaś czynu sprawczego dokonuje organ kolegialny, o jego winie można mówić już wtedy, gdy da się ją przypisać choćby jednemu z członków organu uczestniczącemu w tym czynie lub członkowi nieuczestniczącemu w nim, który jednak o

²⁹ B. Lewaszkiewicz – Petrykowska, *Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych*, „Studia Prawniczo Ekonomiczne” 1969, t. II, s. 87 i n.

³⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2012, s. 196.

³¹ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 425.

³² J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 11.

³³ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 11.

nim wiedział i miał możliwość zapobieżenia mu³⁴. Stanowisko to podziela B. Lackoroński, konstatując, że ustalenie odpowiedzialności osoby prawnej jest możliwe, gdy szkoda zostanie wyrządzona w wyniku zawinionego zachowania jednej osoby wchodzącej w skład organu, a która nie posiada prawa do samodzielnego reprezentowania osoby prawnej³⁵. Takie stanowisko przyjął w swojej linii orzeczniczej również Sąd Najwyższy (między innymi w wyroku z dnia 5 grudnia 2007 roku, I CSK 304/07). Wyrządzenie szkody przez jedną lub więcej z grupy osób, do których odnosi się ta sama reguła odpowiedzialności, w praktyce konotuje poprzestanie na stwierdzeniu właśnie winy anonimowej - czyli ustaleniu zawinionego sprawstwa jakiejś niezindywidualizowanej osoby spośród danej grupy, z zastrzeżeniem rezygnacji z dokonywania ustaleń indywidualnych co do sprawstwa i winy. A Śmieja akcentuje, że ustalenie takie jest wystarczające dla przypisania odpowiedzialności, jednakże wprowadza element jej obiektywizacji – pomija wszelkie cechy osobiste sprawcy, albowiem go nie ustala, co skutkuje ograniczeniem indywidualizującej roli winy³⁶. Metoda taka, jak akcentują przedstawiciele nauki prawa cywilnego, wiąże się z ryzykiem dokonywania uproszczeń w ustalaniu samego sprawstwa i bezprawności zachowania, albowiem brak konieczności stawiania indywidualnego zarzutu może powodować zaniechanie dokonywania bliższych badań nad przyczyną szkody³⁷. W literaturze i orzecznictwie ze względów praktycznych zasadniczo aprobuje się możliwość ustalenia winy organu osoby prawnej z zastosowaniem konstrukcji winy anonimowej, zwanej także bezimienną bądź organizacyjną³⁸ - konstrukcja ta pozwala bowiem przyjąć winę określonej jednostki organizacyjnej na podstawie stwierdzenia niewłaściwego postępowania bliżej niezidentyfikowanych osób fizycznych, działających w danej strukturze.

W doktrynie toczy się dyskusja w zakresie tego, czy dla postawienia zarzutu winy organu wystarczające jest odwołanie do tak zwanej koncepcji winy bezimiennej (organizacyjnej), a zatem powiązanie tego zarzutu jedynie z bezprawnością, czy też konieczne jest stwierdzenie nadto, że działanie organu miało charakter naganny³⁹. Wydaje

³⁴ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 439 – 440.

³⁵ B. Lackoroński [w:] *Kodeks Cywilny, Komentarz, Tom II, Zobowiązania*, K. Osajda (red.), Warszawa 2013, s. 442. Autor zwraca uwagę, że zachowanie osoby wchodzącej w skład organu, z winy którego została wyrządzona szkoda, musi być jednak funkcjonalnie związane z wykonywanymi przez tę osobę zadaniami w strukturze organizacyjnej osoby prawnej; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 grudnia 2007 roku, I CSK 304/07, Legalis).

³⁶ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 440.

³⁷ Tamże.

³⁸ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz...*, s. 1356 i n.

³⁹ J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, wyd. 5., E. Gniewek (red.), P. Machnikowski (red.), Warszawa 2013, s. 726.

się, że trudności, jakie może nieść za sobą stwierdzenie winy organu kolegialnego przy wymaganiu postawienia zarzutu naganności, powinno skłaniać do przyjęcia koncepcji winy bezimiennej. Przeważnie związek pomiędzy zaniedbaniami w działalności kierowniczej i nadzorczej organu a wadliwym działaniem osoby prawnej jest zbyt odległy, ażeby uzasadniał tego rodzaju zarzut, niemniej jednak obciążenie osoby prawnej odpowiedzialnością w takich okolicznościach wydaje się ze wszech miar słuszne, przy czym odpowiedzialność ta ma raczej charakter obiektywny. Zapatrywanie takie podziela również Sąd Najwyższy, rozpatrując przede wszystkim sprawy związane z zaniedbaniami w zakładach opieki zdrowotnej (między innymi w wyroku z dnia 10 lipca 1998 roku, I CKN 786/97 oraz w wyroku z dnia 11 maja 2005 roku, III CK 652/04).

Kolejny problem wiąże się z odpowiedzią na pytanie, czy przy ustalaniu winy organu należy brać pod uwagę wymóg poczytalności osoby fizycznej pełniącej funkcję organu oraz inne ściśle indywidualne, osobiste cechy, jakie wpłynęły na jej zachowanie. W opinii A. Śmieji, o ile brak jest podstaw do wyłączenia zastosowania art. 425 Kodeksu cywilnego, to szczególne cechy osobiste człowieka działającego jako organ osoby prawnej z zasady nie mogą wpływać na odpowiedzialność tej osoby⁴⁰.

Następnie, wątpliwość polega również na tym, czy można przypisać odpowiedzialność deliktową osobie prawnej w tych przypadkach, kiedy nie sposób wskazać czynu sprawczego jej organu⁴¹.

Wspomnieć warto, że J. Dąbrowa wyraziła pogląd, że w polskiej praktyce sądowej „nie jest przestrzegana zasada, jakoby obciążenie osoby prawnej odpowiedzialnością za własne czyny było dopuszczalne i uzasadnione jedynie w razie zawinionego wyrządzenia szkody przez jej organ. Zjawiskiem powszechnym, występującym zarówno pod rządami kodeksu zobowiązań, jak i obecnie na gruncie kodeksu cywilnego było i jest zasądzanie odszkodowania od osoby prawnej na podstawie art. 134 k.z., a obecnie art. 415 k.c., z tym, że w uzasadnieniach odpowiednich orzeczeń brak jest nie tylko wyraźnego nawiązywania do ewentualnej winy organu odpowiedniej osoby prawnej, ale w ogóle ustaleń faktycznych które by zmierzały do stwierdzenia winy tego organu”⁴².

4. Przeciwwstawianie odpowiedzialności osoby prawnej za działanie swych organów jej odpowiedzialności za cudze czyny

⁴⁰ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 440.

⁴¹ Tamże.

⁴² J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej*..., s. 12; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 czerwca 1966 roku, II CR 421/65, LEX 2014 – którego teza wciąż pozostaje aktualna.

Przywoływana już wielokrotnie J. Dąbrowa zwróciła uwagę na problem rozgraniczenia dwóch grup stanów faktycznych:

- 1) za szkodę wyrządzoną działaniem swoich organów osoba prawna odpowiada według przepisów o odpowiedzialności za własne czyny,
- 2) za szkodę wyrządzoną działaniem innych, związanych z nią osób, zwłaszcza pracowników, osoba prawna odpowiada według zasad odpowiedzialności za cudze czyny, najczęściej tak zwanej odpowiedzialności za podwładnego⁴³.

Przeciwstawienie tych dwóch rodzajów odpowiedzialności polega, w ocenie J. Dąbrowy, na pewnych uproszczeniach i posiada słabości – po pierwsze, odpowiedzialność osoby prawnej za czyn własny nie ogranicza się tylko do przypadków zawinionego wyrządzenia szkody przez jej organ, a dotyczy również przypadków obciążenia osoby prawnej odpowiedzialnością za jej uchybienia organizacyjne, „wadliwą organizację pracy”; następnie, problemy rodzić może odgraniczenie osoby lub osób stanowiących organ osoby prawnej od tych, które są z nią związane na podstawie innego stosunku prawnego - co nie zawsze jest oczywiste⁴⁴. Różnica w pozycji danej osoby w strukturze przesądza właściwie o tym, że poszczególne przypadki w rezultacie należeć będą do dwóch różnych rodzajów odpowiedzialności – za czyny własne i za czyny cudze. Owe różnice mają charakter przede wszystkim teoretyczny i są istotne z punktu widzenia systematyki odpowiedzialności *ex delicto*, jednak znacznie mniej wyczuwalne w praktyce. Funkcjonalnie bowiem prowadzą do tych samych rezultatów, to jest do obciążenia osoby prawnej ekonomicznymi skutkami szkody powstałej w związku z jej działalnością⁴⁵. Zaniechanie dywersyfikacji podstaw odpowiedzialności osób prawnych w okolicznościach gdy szkoda zostanie wyrządzona w toku jej normalnej działalności przez osobę lub osoby należące do kręgu jej „personelu” pozostaje w sferze postulatów.

5. Podsumowanie

W literaturze i orzecznictwie ze względów praktycznych zasadniczo aprobuje się możliwość ustalenia winy organu osoby prawnej z zastosowaniem konstrukcji winy anonimowej, zwanej także bezimienną bądź organizacyjną (wyrok SN z 11.5.2005 r., III CK 652/04, Legalis; wyrok SA w Krakowie z 24.10.2013 r., I ACA 839/13, Legalis; wyrok SA w Szczecinie z 21.10.2008 r., III APA 11/08, Legalis;). Konstrukcja ta stanowi

⁴³ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 17.

⁴⁴ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 18 - 19.

⁴⁵ J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej...*, s. 21 i s. 36.

mechanizm istotnie ułatwiający poszkodowanemu wykazanie winy jako przesłanki odpowiedzialności deliktowej osoby prawnej - w praktyce poprzestaje się bowiem na ustaleniu bezprawności zachowania organu. Chociaż wskazuje się, że jest to zabieg nieprawidłowy z teoretycznego punktu widzenia, ponieważ w zasadzie abstrahuje od winy jako podmiotowej zarzucalności postępowania i nie indywidualizuje się tu sprawcy zdarzenia szkodzącego, w mojej ocenie praktyka ta odpowiada wymaganiom współczesnego obrotu prawnego. W literaturze proponuje się ostrożne sięganie do tej konstrukcji, postulując jednocześnie dopuszczenie możliwości jej zastosowania wyłącznie wówczas, gdy nie można zindywidualizować działającej jako organ osoby prawnej osoby fizycznej, której zachowanie wyrządziło szkodę. Pomimo wszelkich wątpliwości, jakie konotuje przyjęcie koncepcji winy anonimowej, cechuje się ona zasadniczą zaletą – umożliwia realizację odpowiedzialności majątkowej za nieprawidłowe i przynoszące innym szkodę zachowania osób prawnych, podejmowane poza sferą zobowiązań umownych⁴⁶. Tendencja w zakresie obiektywizowania odpowiedzialności osób prawnych i poprzestawania na ustaleniu bezprawności czynu, przy zaniechaniu stawiania indywidualnych zarzutów członkom organu osoby prawnej jest niezaprzeczalna – mając jednak na uwadze interpretacyjne „odejście” doktryny i orzecznictwa od brzmienia i treści przepisu, należy być może zastanowić się, czy zagadnienie nie wymaga unormowania na nowo⁴⁷.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszczyk Z. [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1 – 449* [10], K. Pietrzykowski (red.), Warszawa 2015.
- Dąbrowa J., *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej za winę własną i cudzą*, „Studia Cywilistyczne”, t. XVI, 1970.
- Dubis W. [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, wyd. 5., E. Gniewek (red.), P. Machnikowski (red.), Warszawa 2013.
- Kremis J. [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, wyd. 5., E. Gniewek (red.), P. Machnikowski (red.), Warszawa 2013.
- Lackoroński B. [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz, Tom II, Zobowiązania*, K. Osajda (red.), Warszawa 2013.
- Lewaszkiewicz – Petrykowska B., *Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych*, „Studia Prawniczo Ekonomiczne” 1969, t. II.

⁴⁶ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 439.

⁴⁷ A. Śmieja [w:] *System Prawa Prywatnego*..., s. 441.

Masłowski Z. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, J. Ignatowicz (red.), Warszawa 1972.

Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2012, s. 196.

Safjan M., *Odpowiedzialność deliktowa osób prawnych. Stan obecny i kilka uwag de lege ferenda*, „*Studia Iuridica*” 1994, nr 21.

Śmieja A. [w:] *System Prawa Prywatnego, Tom 6., Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 2., A. Olejniczak (red.), Warszawa 2014.

Ziemiński Z., *Analiza pojęcia czynu*, Warszawa 1972.